

Podcast 'Het jaar 1000'

Rijksmuseum van Oudheden

Aflevering 5: (BONUS) 'Feestdagenspecial' – releasedatum vrijdag 22 december 2023

VO = Voice-over

AW = Annemarieke Willemsen (conservator Middeleeuwen RMO)

VO: In het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden is nog tot en met 17 maart 2024 de tentoonstelling *Het Jaar 1000* te zien. Bij de tentoonstelling verscheen de vierdelige podcastserie met dezelfde titel, waarin conservator collectie Middeleeuwen Annemarieke Willemsen en haar team ons meenamen naar het 'midden van de middeleeuwen'. Maar er is meer: rond de feestdagen lanceren we twee bonusafleveringen, waarvan dit de eerste is. Met conservator Annemarieke Willemsen bespreken we de betekenis en de beleving van de feestdagen rond het jaar 1000. Deze aflevering komt *nét* voor Kerstmis uit, waarna we oud en nieuw en Driekoningen ook nog in het vooruitzicht hebben. Maar hoe werkte dat in de 10de en de 11de eeuw? Om te beginnen met Kerstmis. Veel mensen zullen deze dagen gezellig bij de boom zitten. Kerst vieren met naasten. Was dat vergelijkbaar of juist heel anders rond het jaar 1000?

AW: Ja, nou ja, die feestdagen in die winterperiode, dat is natuurlijk eigenlijk hetzelfde. Nederland is dan christelijk en Kerstmis is daar een belangrijk feest in. Dus kerst wordt wel groot gevierd en oud en nieuw, ja, 999 – dat is het moment dat het jaar 1000 aanbreekt. Dus dat is een hele belangrijke oud en nieuw geweest. En ja, als je naar duizend jaar geleden kijkt, dan moet je natuurlijk wel bedenken dat het, ja, donkerder was, zal ik maar zeggen. Dus dat die kerstperiode, die winterperiode extra donker en afwachtend wellicht is geweest totdat je weer langere dagen hebt en je weer meer naar buiten kunt en dergelijke. Dus ik kan me wel voorstellen dat zij ook gezellig binnen hebben gezeten en er iets van hebben gemaakt. Wat we in ieder geval weten is dat de keizer, de hoogste baas, Otto III, rond kerst in Rome was in 999 om daar het jaar 1000 aan te zien breken, eigenlijk. En het ligt dus voor de hand dat hij bij de nachtmis is geweest in de Sint-Pieter, die dan natuurlijk nog steeds bestaat. Na duizend jaar diezelfde nachtmis in dezelfde Sint-Pieter in Rome. Je ziet dat in deze tijd vrij veel kerstafbeeldingen ook zijn gemaakt. En daar zie je eigenlijk altijd gezellig Maria en Jozef. Maria vaak nog liggend op een bakermat; dat is dus eigenlijk een dikke matras die speciaal is om een kind op de wereld te brengen. En daar wordt ze vaak nog op afgebeeld. En Christus zie je dan liggen, een kleine Christusje ingewikkeld in doeken in een kribbe of in een voerbak en engelen erbij en dat soort dingen. Dus die afbeelding die wij nu op kerstkaarten zetten, die zie je in de boeken van het jaar 1000 ook overal terug, met os en ezel op het achtergrond ook al.

VO: Kerstmis in de middeleeuwen, meer specifiek zo rond het jaar 1000, was dat met name iets in de kerk in die periode of vierde men dat ook thuis? Annemarieke licht dat toe.

AW: Nee, ik denk dat ook in de privésfeer wel werd gevierd, omdat het ook eigenlijk de kortste; rond de kortste dag is. Dus dat je, ja, dat is traditioneel al iets waar mensen ja, vuur aansteken, kaarsen aansteken, om die langste nacht en de kortste dag door te komen. En alles wijst er ook op dat in de middeleeuwen ook rond die tijd bijvoorbeeld extra kraampjes op de markt waren met, laten we zeggen, gebak, cadeautjes, dat soort dingen. Dus het lijkt er wel op dat het echt al een ding was en ook de tijd daarnaartoe, de 'advent' heet dat, dat die ook met elke zondag een specifiek iets wat gevierd wordt en een kaars die aangestoken wordt, lijkt al een hele oude liturgie te zijn die mensen

ook wel volgen in huis. Dus waar ze dus ook op een bepaald moment takjes meenemen en dergelijke om in huis te versieren. Maar sommige dingen van ons kerstfeest, zoals die kerstboom, zijn nog veel ouder dan dat christelijke geloof. Dat is echt een oudere traditie nog om een boom in huis te zetten op het moment dat in de winter eigenlijk de bomen ook buiten allemaal bedekt zijn met sneeuw. Ja, dus in ons kerstfeest, in hoe wij het vieren, zitten ook weer elementen die niet christelijk zijn of nog zelfs van vóór de komst van het christendom.

VO: Na Kerstmis richten we ons op oud en nieuw. We hebben het jaar 2024 in zicht en dat zullen vele mensen ongetwijfeld uitgebreid gaan vieren. Maar duizend jaar geleden, was daar toen op vergelijkbare wijze aandacht voor onder de mensen – de overgang naar een nieuw jaar? En dan in het bijzonder van het jaar 999 naar het jaar 1000?

AW: Nou ja, we denken zelf dat dat eigenlijk met kerst al heeft gespeeld, omdat Kerstmis eigenlijk dan als het begin van het nieuwe jaar wordt gezien. En dat die Kerstmis, die kerstnacht, de geboorte van Christus als die wordt gevierd, dat dat als eerste moment zal zijn benoemd waarop je 1000 jaar na de geboorte van Christus bent. Precies op dat moment. Dus het lijkt eigenlijk dat Kerstmis al het moment is dat een nieuw jaar aanbreekt. Maar goed, ze kunnen natuurlijk tellen en er zijn een aantal dagen na Kerstmis die vaststaan, de dag van Sint Stefanus en je hebt ‘Onnozole Kinderen’, op 29 december wordt dat gevierd. Of ja, herdacht hè! Dus je hebt een aantal van die dagen en dan komt natuurlijk daadwerkelijk de Silvesteravond, zoals die heet: de avond van oud op nieuw en dan zullen ze zeker gedacht hebben dat als er iets gebeurd zou zijn, dat het dan zou zijn gebeurd. Dus ze zullen daar met enige verwachting naar hebben gekeken. En dat is ook het moment dat je in een boek of op een oorkonde of zo opeens natuurlijk een letter ‘M’ moet gaan schrijven in plaats van die hele rits – dus met de ‘D’ en dan ‘CCC’ begint – zoals zij het schrijven. Dus dat is wel ook een moment waar je steeds aan gedacht zult hebben in de dagen daarna, dat je in een nieuw jaar, in een nieuw millennium bent. Ze zullen nog niet meteen hebben gedacht van: nou ja, er is blijkbaar niks gebeurd in die nacht, dus er gebeurt ook niks. Dat zal nog wel even, denk ik, rond die hele periode gehangen hebben. Het christelijke geloof heeft echt een hele serie dingen die bedacht worden rondom kerst. Wat eindigend natuurlijk met de komst van de drie koningen op 6 januari. En dat ja, eigenlijk al die dagen zijn eigenlijk één soort feest. Dat is het nou trouwens voor veel mensen ook die nog vrij nemen en die dan gewoon eigenlijk daar één soort kerstvakantie van maken. Dus ik denk dat dat een periode is, een periode waarin eigenlijk geen dagen zaten in de middeleeuwen waarop je moest werken.

VO: Annemarieke sprak al over kerst in de privésfeer, kerst bij de mensen thuis – naast de viering in de kerk. Als we dan kijken naar dat millennium-moment: is dat iets, die overgang naar het jaar 1000, waar de mensen thuis, privé, in hun eigen beleving heel erg mee bezig zijn? Of komt dat toch vooral vanuit en in de kerk?

AW: Ik denk dat je die dingen niet van elkaar kunt scheiden. Want ik denk dat wat, zeker in deze periode als je relatief vaak naar de kerk gaat, omdat er heel veel feestdagen zijn en een feestdag betekent wel altijd kerkbezoek ook, dat is ook gezellig, want daar kom je natuurlijk ook weer iedereen tegen. Dat vergeten we ook vaak, dat kerst natuurlijk ook naar de mis gaan is. Nu ook trouwens, dat is ook mensen de hand geven die elkaar een zalig Kerstmis wensen. Ik denk dat dat niet van elkaar te scheiden is – wat verteld wordt in de kerk, hoe benadrukt wordt dat het feestelijke dagen zijn, hoe benadrukt wordt dat je naar een nieuw jaar toe gaat en vaak een overdenking ook zit in de preek van rond die tijd, waarin je terugkijkt op het jaar. En soms echt een moment waarop inderdaad bijvoorbeeld in kloosters echt dingetjes bewust worden opgeschreven aan het eind van

het jaar en dan een nieuwe bladzijde wordt – bijna letterlijk – omgeslagen. Ik denk dat je dat eigenlijk als één ding kunt zien, dat dat in de beleving zit en dat je er eigenlijk op gewezen wordt. En dat je daarom nog meer in je beleving zit. Dus dat wat je verteld wordt en wat je denkt gewoon met elkaar in relatie staan. Dat is misschien ook wel meer dan nu. Hoewel de mensen die kijken naar bijvoorbeeld de zegen van de paus op Kerstmis vanaf het Sint-Pietersplein. Dat gaat ook altijd over de situatie van de wereld waar mensen natuurlijk in hun hoofd ook heel erg mee bezig zijn. Hij gaat nu beslist dan iets zeggen over Gaza en over Oekraïne, bijvoorbeeld, en eventueel Nepal als dat net aan de orde is. Dus ja, dingen als natuurverschijnselen, wat we juist van rond het jaar 1000 ook kennen, dat die heel nadrukkelijk worden opgemerkt, dat zit in die jaarafsluiting dan weer heel erg om daarop terug te kijken en te zeggen van: hadden we dat kunnen zien, want er is toch een komeet geweest. Of laten we nog wel niet vergeten dat daar grote overstromingen zijn geweest en dat die mensen nu; dat die hulp nodig hebben. Dus dat is eigenlijk wel iets wat waarop ja eigenlijk traditioneel met kerst en in de kerstperiode in de kerk de mensen op gewezen worden.

VO: Terzijde noemde Annemarieke al dat Otto III, keizer van het Heilige Roomse Rijk in het jaar 1000, rond de jaarwisseling, dat millennium-moment dus, in Rome was bij Paus Sylvester II – zijn paus. Was dat toeval? Of kunnen we spreken van een strategische overweging om juist op dat moment in Rome te zijn?

AW: Dat is zeker geen toeval, dat is zeker strategie van Otto. Overigens zal het niet een groot offer van hem zijn geweest, want hij kwam daar heel graag. Het was wel voor Otto III echt wel zijn favoriete plek. En hij wilde natuurlijk vanuit Rome het rijk besturen. Hij had daar een klooster gesticht, een kerk gesticht, allemaal vlak rond dat jaar 1000. Een andere mogelijkheid is dat hij in zijn eigen kerk was op dat moment. Of in ieder geval zal hij, maar ik vermoed dat hij de hoogmis bij de paus zal hebben gedaan en een van de andere missen, want er zijn natuurlijk van allerlei missen op die dagen, in zijn eigen kerk en in zijn eigen klooster. Maar hij is beslist daar ook om nadrukkelijk te zeggen dat, te laten zien dat hij de keizer van het Heilige Roomse Rijk is, de christelijke keizer. En hij is er ook strategisch, want hij is rond die tijd – voor en na de feestdagen – even niet tijdens de feestdagen, is hij daar natuurlijk ook militaire campagnes aan het voeren om zijn rijk uit te breiden. Dus hij is daar denk ik heel strategisch. En hij zoekt daar natuurlijk ook steun voor zijn plannen om met Pasen van het jaar 1000 dat graf te gaan openen van Karel de Grote. Want daar wil je natuurlijk de bisschop en de aartsbisschop en zo bij hebben. En hij zal hier zeker besproken hebben dat dat zijn plan is. Want Kerstmis is een belangrijk feest, geboorte van Christus, is ook daarmee een heel vrolijk feest. Kind geboren, ‘redder van de wereld’, zoals die heet. Maar Pasen is in de christelijke wereld nog veel belangrijker, want dat is het moment dat Christus uit de dood opstaat en dus iets overwint wat onoverwinnelijk zou zijn. En dat is het grote moment van de hoop. De hoop voor, zo zien christenen dat, voor iedereen, dat je uiteindelijk eeuwig kunt leven en dat de dood niet het einde is. Kerstmis in Rome, belangrijkste plek van de wereld. En die Silvester zit daar nog maar net op die pauselijke troon. Dus die heeft die steun van die keizer denk ik ook wel nodig. Dat is best indrukwekkend denk ik geweest. Wat we weten van die *scholae* bij de Sint-Pieter, daar waar dus een hotel, hospitaal, kerk is voor; eentje voor de Saxen, eentje voor de Longobarden, eentje voor de Franken en eentje voor de Friezen – dus voor de mensen van boven de rivieren, vanuit onze streken. Dat die mensen die daar waren op het moment dat er zo'n gevolg naar de Sint-Pieter ging, dat zij ook daar buiten moesten staan, zeg maar, toejuichen, zeg maar. Dat was eigenlijk, hoorde een beetje bij de rechten en plichten van verblijven in het pelgrimshospitaal. Dus zij zullen daar, ja, daar zullen ze wel iets groots van gemaakt hebben inderdaad. Maar ja, Otto zal toen al wel goed op zijn agenda hebben gehad, dat hij met Pasen in Aken een ander statement wilde maken.

VO: Een lastige kwestie nu: in het jaar 999 keken mensen uit naar de wisseling van het millennium. Het jaar 1000 zou aanbreken. En er zou iets gaan gebeuren. Toch plande men, zoals ook Otto III met Pasen in het jaar 1000 in Aken wilde zijn, vooruit. Ook in de tentoonstelling in Leiden is te zien dat de toekomstige paasvieringen al werden ingepland. Hoe is dat met elkaar te rijmen? Aan de ene kant zou er iets op gaan houden in het jaar 1000, en aan de andere kant gaan alledaagse zaken toch gewoon door. Annemarieke neemt ons mee in haar overwegingen.

AW: Ja, de beste formulering die ik daarvoor heb gevonden is, denk ik, dat de meningen verdeeld waren. Maar ik denk dat het idee dat de wereld zou vergaan en Christus dan terug naar de aarde zou komen om de mensen te berechten en dan dat eeuwige paradijs, met alle uitverkorenen en in christelijke logica zijn, is dat bijna iedereen, dat is ook echt typisch voor het Christendom, dat eigenlijk iedereen gered wordt – voor het katholicisme moet ik zeggen is dat typisch. En ook aantrekkelijk geweest trouwens voor mensen, om daarbij te horen, ook als je arm bent of zo, dat je wel dat eeuwige paradijs als vooruitzicht hebt. Ik denk dat mensen het hoopten en verwachtten, maar dat dat ja, bijna een beetje in de variant van ‘als er een oorlog komt’ of zo, of ‘als er een bom valt’ – als in van, ja, je moet er eigenlijk op voorbereid zijn en als het zou gebeuren heb je niks aan alles wat je hebt. Maar heel *de facto* ben je dan toch, ga je toch maar eten kopen en zo. Het is niet zo vaststaand als hoe het gebeurt en precies wanneer en wat er precies gebeurt. Ook al is het een duidelijke leer wat er is, is het niet zo concreet dat je denkt van ‘ik hoef er niets mee te doen’, ofzo. Ik denk dat dat misschien het makkelijkst nog is om te zeggen. En ‘voor het geval dat’ vooruit rekenen en vooruit plannen, helemaal strak in de leer zou je dat natuurlijk kettters kunnen noemen, want is dat ‘twijfelen aan’. Maar tegelijkertijd komt het natuurlijk op ons over als heel praktisch. Ok, we gaan dan toch maar in ieder geval dat feest vieren. Bidden helpt altijd, weet je, en bij elkaar komen. Als het gebeurt, gebeurt het. En dan zijn we zo goed mogelijk voorbereid. Maar het is niet zo dat je nu geen schoenen meer aan hoeft te doen, zeg maar, vandaag. Of dat de dieren moeten toch gevoerd worden en schapen moeten gevoed worden. Ja, dat hebben ze gewoon; de logica, de dagelijkse logica, loopt wel gewoon door.

VO: Dus om het even zo te zeggen, mensen gingen niet op bed liggen en wachten?

AW: Nee, dat idee hebben we niet. Het is wel een enkeling die dan echt alles achterlaat en zorgt op dat moment in bijvoorbeeld Jeruzalem te zijn. Om daar, het gaat dan vooral over ja, het Paasmoment eigenlijk, om dat daar af te wachten. Maar die mensen moeten teruggekeerd zijn uiteindelijk. En ja, ook daar zullen ze in een hotelletje hebben gezeten of in een herberg, zoals ze in de boeken heten. Dan zullen ze toch ook; ik denk niet dat ze hebben staan wachten. Hoewel we dat natuurlijk van latere sekten, bijvoorbeeld bij andere momenten waarop de wereld zou vergaan, hebben we dan wel gezien dat mensen echt op een bepaalde plek zijn gaan staan wachten. En dan is de teleurstelling als er niks gebeurt nog veel groter natuurlijk. Dus ik denk dat het hier ook een beetje heeft gespeeld dat die periode een soort uitgestrekte winterperiode met die feesten en zeker de periode tot aan Pasen, dat dat toch de periode is waarin dat dan geplaatst wordt. En het is natuurlijk ook zo als er niks gebeurt uiteindelijk in het jaar 1000, dan zie je ook dat er ook getwijfeld wordt aan de telling en of je het moment eigenlijk wel kent en dat het misschien 33 jaar later is. Dus dan is eigenlijk alweer de duidelijke verzoening met het dagelijks bestaan en dat we gewoon weer doorgaan en schrijven die monniken weer in hun boek: nou, in 999 was er een kometenverschijning en die ‘vurige slang’ is toen gezien aan de hemel en heel opvallend ook bepaald licht ‘s ochtends wat ze niet kenden, rood schijnsel, en dat is bijvoorbeeld begin november hier in Nederland in 2023 ook gezien, noorderlicht, dat is heel bijzonder en dat is opgevallen. Dus dat schrijven ze dan op en ja, dan slaan ze bijna letterlijk een bladzijde om en beginnen ze aan dat nieuwe jaar en dan gaan ze voorbereidingen

treffen voor het grootste feest, want dat is Pasen en dat is dan alweer over een paar maanden. Ja, ik denk dat uiteindelijk, die je niet moet onderschatten, dat de routine van het dagelijks leven en inderdaad de zorg voor het huishouden, de kinderen, de dieren, het werk op het land, Otto moet weer op een gegeven moment weer terug reizen naar een andere palts, dat dat gewoon toch ook weer, ja, gewoon door is gegaan. Nou ja, dat weten we zeker.

VO: Dit was vrij uitgebreid oud en nieuw binnen de christelijke wereld. Dat jaar 1000 dus. Daar waar dus voor een deel van de wereld dat millennium-moment speelde, was dat op andere plekken niet het geval. Wat weten we eigenlijk over nieuwjaar op andere plekken in de wereld op dat moment?

AW: Je ziet dat het aanbreken van een nieuw jaar eigenlijk overal wel een belangrijk moment is en dat het gevierd wordt. En wat je in veel culturen ziet is dat er kort voor het officieel aanbreken van een nieuw jaar of een nieuwe tijdsyclus, want het is niet overal een jaar, ook niet, een moment van bezinning zit. Dus een aantal dagen, nou, het bekendste is dat denk van de Maya-kalender waar vijf dagen in zitten waar je niks mag doen, die echt als een soort van 'niemandsland' functioneren. Maar dit komt eigenlijk in veel culturen voor – kunnen we zien dat een soort van periode van bezinning, bedenken, terugkijken zit vlak voordat dat moment aanbreekt. Het is ook al opvallend dat ook in andere culturen waar het werkt met een jaar, dat het jaar vaak in de winter begint, dus dat je dan ook het moment dat de dagen weer langer worden dat het licht – nou ja, dat soort dingen, dat je dat ook dan, dat daar het moment mee samenvalt. Dus bijvoorbeeld het Chinese Nieuwjaar valt natuurlijk ook ergens rond eind januari, begin februari. Het ten einde komen van een cyclus gaat ook overigens soms wel echt gepaard met het vernietigen van bepaalde dingen. Dus kalenders die bijvoorbeeld vernietigd moeten worden of mensen die zich eventjes terug moeten trekken, een koning die zich moet bezinnen en een paar dagen moet verdwijnen en dan groots natuurlijk ook weer terugkomen met en het nieuwe jaar inluiden. Nou, een heleboel dingen, dat weten de meeste mensen denk ik wel, is geluid maken, licht, dat is eigenlijk allemaal om geesten te verdrijven die dat nieuwe jaar in de weg willen zitten. Dus daar komt de vuurwerktraditie beroemd vandaan. Daar komt de traditie vandaan om muziek te maken op die dagen, klokken te luiden, met bellen te rinkelen, al dat soort dingen.

VO: Exact duizend jaar geleden brak het jaar 1024 aan. En ook dat is een interessant jaar om naar te kijken.

AW: Als je niet het jaar 1000 dat bereikt wordt, maar duizend jaar geleden bereikten ze het jaar 1024. En dat is ook een belangrijk jaar, omdat dat het einde is van de Ottoonse dynastie. Dus als je kijkt naar, we hebben natuurlijk veel gehad over die Otto I, Otto II, Otto III. En dan komt er nog Hendrik II na. Maar dat is de laatste van deze familielijn, van deze dynastie. En hij overlijdt in 1024 en dan komt er een einde aan deze Ottoonse dynastie. Dus je zou kunnen zeggen dat 1024, dat het eigenlijk heel mooi is dat onze tentoonstelling nu staat: op het moment dat het jaar 1024 aanbreekt en het duizend jaar is sinds die Ottonen. En Hendrik II overlijdt op een palts, natuurlijk, want dat is waar keizers verblijven. In zijn geval een palts in de buurt van Göttingen. En dan ontstaat er dus ook een strijd, zou je kunnen zeggen, over de opvolging. En daar komen uiteindelijk de Salische keizers natuurlijk uit. Maar ja, het is dus het bereiken van 1000, maar ook bereiken van 1024, nu precies duizend jaar geleden, ook weer echt een link heeft met wat in de tentoonstelling in Leiden in deze winter te zien is.

VO: Goed, kerst en oud en nieuw zijn besproken in deze special van *Het Jaar 1000* rond de feestdagen. Maar na de jaarwisseling volgt al vrij snel 6 januari.

AW: Ja, naar Driekoningen. Ja, en Driekoningen is in de christelijke leer het moment dat de komst van Christus bekend wordt gemaakt aan de hele wereld. Dat is de rol van dat verhaal, zeg maar. Er is eerst, nou, als Christus geboren is zijn eerst de herders die het als eerste mogen weten, want die waren nog buiten met hun dieren en dan komen die; dan wordt het natuurlijk aan de hele wereld verteld en dat komt door de komst van de drie koningen. Nou, drie koningen zijn geen drie koningen: ze zijn drie wijzen uit het oosten – zo staat het natuurlijk in het Bijbelverhaal – en die komen met geschenken. En wat ik daar zelf heel leuk aan vind is dat je daar in dat verhaal duidelijk sporen ziet van dat handelsnetwerk en die contacten van deze tijd van rond het jaar 1000. En in de tentoonstelling wordt natuurlijk behoorlijk wat aandacht besteed aan hoe groot die wereld is en hoe *connected*, hoeveel mensen van elkaar weten. Nou, er zit een spoor daarvan in die komst van die drie wijzen uit het oosten die geleid worden door een ster aan de hemel die stilstaat. Dat is ook een komeet. Rond het jaar 0 is dus, in het verhaal rond het jaar 0, is een komeet, duidelijke komeet, mogelijk Halley – die later Halley wordt genoemd, die hebben zij als een teken gezien, ook in dat verhaal is dat terechtgekomen. En dan heb je drie wijzen uit het oosten die komen met geschenken, dat kan iedereen nog opzeggen: goud, wierook en mirre. En dat zijn typisch dingen van de zijderoutes. Goud is altijd goed, goud is het duurste wat er is. Je kunt het overal voor gebruiken, je kunt er munten van maken, je kunt er sieraden van maken, dus goud is altijd goed. Maar wierook en mirre zijn hele dure dingen die te maken hebben met geur, die je kunt creëren en ja, rijke stoffen. En die zijn typisch producten die uit dat oosten naar het westen zijn gekomen. Dus die passen eigenlijk heel mooi bij dat jaar 1000. En op een afbeelding in de Bernulphus-codex, dat is een boek in de tentoonstelling, wat in de tentoonstelling te zien is, omdat er een hele mooie band met allemaal hergebruikte edelstenen en zo is. Maar daarin, in dat boek zijn prachtige afbeeldingen, ook van het kerstverhaal, dus van de kerststal, zeg maar, maar ook van de drie koningen. En daar zie je de drie koningen met hun goud, wierook en mirre, ook met van die kronen op. En ja, ze hebben het goud en de wierook in schalen, maar die mirre zit in een grote zilveren hoorn, beslagen met zilver. Eigenlijk precies zo'n ding als op de poster van de tentoonstelling staat en het eerste object in de tentoonstelling – een drinkhoorn die als reliekhoorn wordt gebruikt. En hier is die dus als verpakking voor dat hele dure spul gebruikt. Dus in het beeld van het jaar 1000 horen die spulletjes die dan uit het oosten komen, met die wijzen mee, dan ook in type containers wat wij nog bewaard hebben uit die tijd. En ja, die drie koningen zelf, dat wordt daarna ook een heel belangrijk verhaal. Want al in de vierde eeuw na Christus heeft Helena, de moeder van Constantijn, de resten van de drie koningen gevonden volgens traditie en die naar Milaan overgebracht. En in het jaar 1000 zijn die dus in Milaan en worden daar ook vereerd. En uiteindelijk zijn die in de 12de eeuw naar Keulen gebracht en die zijn de basis van de Dom in Keulen. Bij een heiligdomsvaart naar Keulen wordt er dus de nadruk gelegd op die drie koningen. En dan zie je ook de containers waar hun spulletjes in zaten, dat die zelf ook weer vereerd gaan worden. En dat past dan weer bij onze tentoonstelling, omdat; we hebben in het deel over het Byzantijnse Rijk een *enkolpion*, laten we zien. Dat is een draagbaar reliekenkistje wat je om je nek kunt leggen met Maria erop afgebeeld als moeder van God. Maar daarin, in dat kistje, dat kistje komt uit Constantinopel, zitten relieken van de wierook van de drie koningen. Hoe lang die daar precies in zitten, weet ik niet. Maar dat is dus rond de tijd dat dat kistje – dat kistje is gemaakt in de 10de eeuw – is dat dus ook een belangrijk reliek om te hebben, is één van die cadeautjes die die oosterse, zou ik bijna zeggen vanuit hun handelsnetwerk, naar Christus in het Heilige Land hebben gebracht. Dus daar sluit dat eigenlijk wel heel mooi op elkaar aan. En overigens: Marco Polo zegt in de 13de eeuw dat hij de graven van de drie koningen in Saveh in Iran heeft gezien. Dus hij bestrijdt natuurlijk ook indirect dat verhaal dat Helena die gevonden zou hebben.

VO: In Driekoningen komen dus veel elementen samen. In de reguliere afleveringen van deze podcastserie over het jaar 1000 spraken Annemarieke en haar team met enige regelmaat over een

connected world. Kunnen we nou stellen dat Driekoningen in feite het ideale verhaal, het ideale feest is om die verbonden wereld in te vatten?

AW: Ja, dat denk ik wel, omdat je zou zeggen op dat moment wordt Christus eigenlijk deel van de wereld. Daarvoor is hij nog een beetje privé gehouden. Daarna wordt hij deel van de wereld en die drie koningen verspreiden dat verhaal dan over de wereld. Dat is het idee en in dat verhaal zijn dus overblijfselen blijven hangen van grote handelsnetwerken, van mensen die grote reizen afleggen, ze hebben ook een lange reis gemaakt. En ook van bijvoorbeeld zo'n komeetverschijning die als een teken wordt gezien. En traditioneel in de middeleeuwse kunst, ook van rond 1000, zie je de drie koningen al als vertegenwoordigers van drie verschillende huidskleuren, dus drie verschillende delen van de wereld. Dus er staat in de Bijbel dat ze uit de oosten komen, maar daar komen ze dan al heel gauw uit zuid, oost en noord, zeg maar, naar Christus toe, om te zeggen dat de hele wereld daarnaartoe komt. En dat blijft eigenlijk in de traditie, blijven zij vertegenwoordigers van, samen met z'n drieën en met hun cadeaus, omvatten zij de hele wereld en de rijkdom van de hele wereld.

VO: Dan de stap naar het heden: de feestdagen. Kerst en oud en nieuw lijken bekend, nog altijd op veel plekken uitgebreid gevierd. Binnen religieuze en seculiere kringen. Maar Driekoningen lijkt gevoelsmatig ietwat vergeten te zijn.

AW: Nou, in Nederland, maar natuurlijk niet in Spanje en Italië bijvoorbeeld, waar *Befana*, dus de komst van de drie koningen, *Epifanie*, de 'openbaring' officieel is het woord, de openbaring van de geboorte van Christus aan de wereld een veel groter feest is dan bijvoorbeeld oud en nieuw. En waar in Spanje en Italië ook nu nog krijgen de kinderen cadeautjes op 6 januari. En is er een optocht met de drie koningen. En dat geldt dus eigenlijk voor de hele Latijns-Amerikaanse wereld ook. Dus dat ligt er maar net aan waar je kijkt, denk ik. Maar je zou kunnen zeggen dat wij wel een beetje vergeten zijn waar Driekoningen over gaat. Je ziet dat echt wel redelijk recent gebeuren. Je zou kunnen zeggen in de laatste, nou laten we zeggen, 50 jaar is dat bijvoorbeeld Driekoningen zingen aan de deur ook eigenlijk helemaal – ook in katholieke, traditioneel katholieke gebieden – vervangen is door Halloween, *Trick or Treat*, of Sint-Maarten zingen. Traditioneel zijn natuurlijk dat stukken van Nederland waar Driekoningen wordt gedaan en stukken waar Sint-Maarten wordt gedaan, katholieke en protestant, maar dat Driekoningen zingen is echt wel een beetje, denk ik, op de achtergrond geraakt. Maar dat is in een halve eeuw gebeurd, denk ik. Terwijl we al wel kunnen zien dat op Driekoningen kinderen zingen, langs de deur gaan om getrakteerd te worden, dat dat in ieder geval in de late middeleeuwen ook al gebruikelijk is. Dus daar zie je ook weer, dat is ook logisch, die tradities zijn in ontwikkeling, aan verandering onderhevig en hoe het wordt gevierd: het ligt aan waar je bent, in welk land zelfs of welk gebied. Maar dat het bereiken van nieuwjaar een belangrijk moment is en dat er in die winter daar een aantal feesten omheen zitten die juist een winterfeest zijn met licht en warmte. En dat is natuurlijk wel vrij universeel.

VO: En daarmee komen we aan het eind van de eerste van twee specials over *Het Jaar 1000*. Deze keer een special rond de feestdagen met conservator Annemarieke Willemsen. Voor nu wensen we je namens iedereen van het Rijksmuseum van Oudheden hele fijne feestdagen, wanneer je dit ook luistert. En uiteraard zien we je graag op de tentoonstelling of op een ander moment in ons museum in Leiden.

Dit was de eerste van twee specials van de podcastserie *Het Jaar 1000* van het Rijksmuseum van Oudheden, horend bij de gelijknamige tentoonstelling in Leiden die nog tot en met 17 maart 2024 te zien is. Binnenkort verschijnt de tweede en laatste special in je favoriete podcastapp. Dus, mocht je

dat nog niet gedaan hebben, vergeet niet om even op 'volgen', het plusje of 'abonneren' te klikken. Dan verschijnt ook die special automatisch in je feed. En vergeet ook niet deze podcast te delen met iedereen die jouw interesse deelt. Een waardering en review stellen we uiteraard zeer op prijs. Feedback op deze allereerste podcastserie van het Rijksmuseum van Oudheden blijft meer dan welkom. Mailen mag naar educatie@rmo.nl. En kijk voor meer informatie over de tentoonstelling of over deze en andere podcastseries van het Rijksmuseum van Oudheden op www.rmo.nl.